

**УНІФІКАЦІЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО
АПАРАТУ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКО-
ГО СУСПІЛЬСТВА****UNIFICATION OF THE CONCEPTUAL-
CATEGORICAL APPARATUS OF THE STUDY
OF CIVIL SOCIETY****Костенко А. М.,**

кандидат політичних наук, доцент кафедри психології,
політології та соціокультурних технологій,
Сумський державний університет (Україна, Суми),
e-mail: kostenkopr@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8970-4244

Kostenko A. M.,

*candidate of political science, associate professor of the
department of psychology, political science
and socio-cultural technologies,
Sumy State University (Ukraine, Sumy),
e-mail: kostenkopr@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8970-4244*

В статті розглянуто, систематизовано та уніфіковано основні категорії, що використовуються при вивченні громадянського суспільства. Авторка розмежувала поняття: «громадяни», «громадськість», «громадянське суспільство» та «інститут громадянського суспільства», а також визначила категорії «політичний актор» у контексті ролі, яку відіграють інститути громадянського суспільства щодо внутрішньо- та зовнішньополітичних змін в Україні. Виявлено, що поняття громадяни та інститути громадянського суспільства пов'язане з певною правосуб'єктністю та є функціональним компонентом механізму формування та реалізації державної політики. Тоді як поняття громадськість не має чітко визначеної правосуб'єктності. Наголошено, що категорія «громадянське суспільство» має узагальнюючий характер щодо всіх інших категорій, які були вивчені в розвідці.

Ключові слова: громадяни, громадськість, громадянське суспільство, інститут громадянського суспільства, політичний актор, понятійно-категоріальний апарат.

The article systematized and unified the main categories applied to the analysis of Civil society. The author delimited the concept of «citizens», «public», «Civil society» and «Civil society institution», and also defined the categories «political actor» in the context of the role, played by Civil society institutions in relation to some domestic and foreign policy changes in Ukraine. It is revealed that the concept of citizens and Civil society institutions is endowed with legal personality and is a functional component of the State policy's mechanism formation and implementation. While the «public» does not have a clearly defined legal personality. It is emphasized that the category «Civil society» has a the most general character.

Keywords: citizens, public, Civil society, institute of Civil society, political actor, concept-categorical apparatus.

Постановка проблеми. Пожвавлення розвитку громадянського суспільства у 2000-х рр., його активізація у періоди «помаранчевої революції»

2004-2005 рр. та Євромайдану 2013-2014 рр. прискорили його інституалізацію та продемонстрували можливості його впливу на владні рішення щодо внутрішнього та зовнішнього курсу України. Проте не лише акції протестів визначали результативність діяльності громадянського суспільства (ГС). Бажання змін змушувало представників громадянського суспільства до системної взаємодії із владою, що демонструвало важливість їх ролі у трансформаційних процесах України.

Теоретичні підходи до вивчення ГС визначалися передусім викликами та досвідом практики, що переважно й впливало на його інтерпретації в категоріях політичних, соціологічних і історичних учень. На сучасному етапі відповідних наукових досліджень представлено широкий спектр теоретико-методологічних підходів до аналізу основних категорій громадянського суспільства. Зокрема, аналіз змісту категорії «громадянське суспільство», обґрунтування етапів його розвитку та інституціоналізації присвячені «класичні» концепції авторитетних дослідників ГС Дж. Александера, Е. Арато, Ю. Габермаса, Дж. Коена, Р. Патнема, Т. Парсонса, А. де Токвіля та ін. Серед вітчизняних дослідників ГС заслуговують на увагу праці О. Бабкіної [1], Ф. Барановського [2], В. Бурдяк [3], Г. Зеленька [5], А. Круглашова [6], Н. Ротар [9], Г. Щедрова [12; 13] та ін.

Проте в процесі аналізу категоріального апарату ГС стає помітною певна термінологічна плутанина та невизначеність, пов'язана із відсутністю розмежування категорій «громадськість» і «громадянське суспільство», а також часом ототожнення понять «громадяни», «громадськість», «громадянське суспільство» та «інститут громадянського суспільства».

Формулювання цілей статті й постановка завдань. Метою дослідження є систематизація та уніфікація основних категорій, що використовуються при аналізі громадянського суспільства. Завданнями статті є розмежування таких основних понять, як «громадяни», «громадськість», «громадянське суспільство» та «інститут громадянського суспільства», а також визначення категорії «політичний актор» в контексті ролі, яку відіграють інститути громадянського суспільства щодо внутрішньо- та зовнішньополітичних змін в Україні.

Виклад основного матеріалу. Хоча такі категорії як: «громадяни», «громадськість», «громадянське суспільство» та «інститут громадянського суспільства» є спорідненими, це не означає, що вони тотожні. Так, громадянин – це людина, індивід, що ідентифікує себе з певною країною, належить до конкретної держави, перебуває під її владою та користується її заступництвом [8, с. 155]. Тобто, категорія «громадянин» завжди стосується людини, проте в юридичному значенні не кожна людина може бути громадянином. Важливо зауважити, що поняття «громадянин» визначає місце людини в державі та стосується найчисельнішої категорії населення в ній. Приналежність громадянина до держави є фор-

мально-юридично оформленою, тому громадяни мають певні права та обов'язки і підпорядковуються визначеним правовим нормам.

В свою чергу, термін «громадськість» відображає не стільки юридичний статус людини в державі, скільки її здатність та готовність до активної участі у суспільних чи державних справах. Громадськість – це колективний актор, який наділений характеристиками політичного суб'єкта, як поняття воно застосовується до суспільства, громади чи окремого колективу. Сама громадськість безпосередньо не залучена до виконання владних функцій, але конститується в обговоренні, бесіді, дискурсі, приймає і дорадчу форму, і форму осуду, а також й форму активної суспільно-політичної дії [10]. Тобто, термін «громадськість» вживається як узагальнюючий для позначення соціально-активної частини суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни. Громадськість діє як безпосередньо, так і через різноманітні об'єднання громадян. Зазначена група наділена такими якостями як активність, самоорганізованість, згуртованість, ініціативність і небайдужість. Виникнення такого активного соціального утворення є можливим завдяки взаємодії та спілкуванню між собою. Джеймс Груніг виділяє три фактори, які сприяють перетворенню пасивних громадян на активну громадськість, а саме [7]:

1. Усвідомлення проблеми. Чинник, що показує, якою мірою люди відчувають зміни в ситуації і тим самим усвідомлюють потребу в інформації.

2. Усвідомлення обмежень. Чинник, що свідчить, в якій мірі люди відчувають себе утиснутими під дією зовнішніх чинників та шукають шляхів виходу з конкретної проблемної ситуації, що склалася. Якщо люди вважають, що здатні щось змінити або вплинути на проблемну ситуацію, вони шукатимуть додаткову інформацію для того, щоб скласти план дії.

3. Рівень включеності. Чинник, що показує, до якого ступеня люди бачать себе втягнутими в проблемну ситуацію та відчувають її вплив на собі. Іншими словами, чим більше вони бачать себе пов'язаними з ситуацією, тим ще більше вони будуть спілкуватися, шукати нової інформації з цього приводу.

Узагальнюючи, дослідник виділяє чотири типи громадськості: 1) громадськість, що проявляє активність із будь-якого питання та реагує на всі проблеми;

2) громадськість, що не проявляє активності з будь-яких питань і демонструє байдужість;

3) громадськість, що реагує на певну одну проблему або обмежену кількість пов'язаних поміж собою питань;

4) громадськість, що реагує лише на гострі проблеми і починає активно діяти після того, як завдяки засобам інформації проблема стає відомою майже всім та перетворюється на предмет широких розмов у суспільстві.

Близьким до поняття «громадськості» є «громадянське суспільство», яке відображає історичний

феномен, що виникає на певному етапі розвитку суспільства [12, с. 99]; якісна ознака, що характеризує його ступінь зрілості. Громадянське суспільство (ГС) є багатозначним і багатоскладовим поняттям, що пов'язане із діяльністю громадян, формалізованих та неформалізованих інститутів громадянського суспільства з метою утвердження та захисту прав і свобод людини, а також участі в управлінні державними справами та здійсненні контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Таким чином, категорії «громадськість» та «громадянське суспільство» є не взаємовиключними, а навпаки – взаємодоповнюючими.

ГС є своєрідним соціальним простором, в якому люди пов'язані й взаємодіють між собою як незалежні одне від одного, так і від держави [4, с. 7] та, в якому громадяни прагнуть впливати на різні сфери суспільного життя. ГС не є віддаленим від держави, а навпаки, з одного боку є стадією становлення держави, а з іншого – частиною її функціонального механізму.

Громадянське суспільство – це таке суспільство, в якому головною дійовою особою є громадянин як автономна особа:

– людиною, яка усвідомлює себе вільним членом суспільства;

– індивідом, вільним економічно – має право вибору форм і видів трудової діяльності, зокрема підприємницької; вільним ідеологічно і політично;

– суб'єктом, який наділений правами і свободами, зокрема правом приватної власності («суб'єкт-власник»);

– особою, яка усвідомлює свою відповідальність перед суспільством;

– громадянином, який захищений законом від прямого втручання і примусових обмежень із боку держави.

В основі ГС є суспільство рівних громадян, які раціонально мислять, раціонально встановлюють мету своєї діяльності і на підставі цієї раціональності будують стосунки між собою [10] та з державою. Більше того, ГС є прикладом того, що держава не завжди встигає за розвитком суспільних відносин, появою нових форм громадської активності.

Громадянське суспільство – це феномен, який має кількісні та якісні ознаки. До кількісних належать власне структурні підрозділи неполітичної сфери, до якісних – форми політичної та громадської участі, посередництвом яких встановлюється комунікація між державою та суспільством [5, с. 31].

Що стосується більш вузького за своїм змістом терміну «інститут громадянського суспільства» (ІГС), то він відображає структурний елемент ГС. Такими його елементами виступають [13, с. 20-22]:

різного роду асоціації, що здійснюють свою діяльність на підставі реального самоврядування (територіальні, виробничі, за інтересами і т. ін., а також їх органи);

правова держава та її апарат;

політичні партії, що вважають за основне в своїй діяльності консенсус з іншими інститутами громадянського суспільства щодо фундаментальних суспільних цінностей;

структури, засновані на спільності інтересів, які функціонують на підставі горизонтальних зв'язків (громадські організації, професійні спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, засоби масової інформації, органи самоорганізації населення, та інші).

ІГС є формою організації і засобом здійснення спільної діяльності громадян, яка спрямована на захист їх власних прав та інтересів. ІГС можуть бути як формальними, так і неформальними. ІГС можна визначити в абстрактних термінах як сукупність всіх організаційних структур, члени яких мають цілі та обов'язки, що становлять загальний інтерес і які також є посередниками між державними органами влади та громадянами. Їх ефективність залежить від того, наскільки їхні члени готові допомогти досягти консенсусу через публічні та демократичні дебати і прийняти результати демократичного процесу прийняття рішень [2, с. 201].

Проте не всі соціальні групи, які об'єдналися навколо спільного інтересу є інститутами громадянського суспільства. Такими вони стають тоді, коли їхній інтерес артикулюється в суспільному середовищі, тобто виражається як настійна вимога, що спонукає структурні елементи ІГС і/або органи державної влади здійснювати практичні кроки, що сприяють реалізації цих вимог, у кінцевому рахунку – їхній інституалізації. ІГС характеризуються автономією по відношенню до держави та адаптованістю до суспільного середовища, в якому воно діє.

Як уже зазначалося, ІГС є рушієм суспільних змін, є новою категорією політичних акторів, які об'єднуються задля вирішення гострих суспільних проблем, просування демократичних змін та впровадження реформ. Після двох революцій (Помаранчевої революції та Євромайдану) в Україні, безумовно, ці «актори» вийшли на новий рівень взаємодії із владою через збільшення кількості робочих груп у міністерствах, де громадські експерти залучені до формування політики; у інших органах державної влади та місцевого самоврядування. Тому важливо визначити термін «політичний актор», адже ми розглядаємо ГО саме з такої позиції.

Ключовим для нашого дослідження є визначення терміну «політичний актор» запропоноване Лестер Ембре. Вчений зазначає, що – це той, хто міркує й приймає рішення, пов'язані із політичною сферою. Він відносить до цієї категорії всіх громадян, на яких в умовах демократії також покладена політична відповідальність за важливі рішення [14, с. 19].

У вітчизняній політичній думці актора визначають як особу чи суспільну групу, які впливають на процес прийняття і здійснення рішень; дії якого безпосередньо викликають або побічно спричиня-

ють зміни в базових інститутах суспільства, який має ресурси і здатний формувати свої інтереси і будувати на їх основі стратегії політичних дій. Так, Ю. Юрій звертає увагу на те, що категорія «актор» характеризує учасників політичного життя як носіїв певної ролі (функції). Б. Кухта доповнює визначення «політичний актор» зазначаючи, що це не просто суб'єкт конкретного політичного процесу, а діяч, який прагне «максимізувати власну вигоду й мінімізувати зусилля, ресурси для досягнення мети» [11, с. 109]. Тобто можемо стверджувати, що ГО також є політичними акторами, оскільки не лише законодавчо визнані їх статус, функції, але й можливості впливати на політику. Мало того, органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані створювати умови для того, щоб ІГС за бажання могли впливати на політичні процеси на різних етапах та рівнях.

Висновки. Узагальнюючи можемо констатувати, що поняття громадяни та інститути громадянського суспільства наділені державою визначеною правосуб'єктністю, тобто вони є функціональним компонентом механізму формування та реалізації державної політики. Громадськість, у свою чергу, складається із соціально активних громадян та інститутів громадянського суспільства і не має чітко визначеної правосуб'єктності. Категорія ж «громадянське суспільство» є найбільш загальною та об'єднавчою стосовно попередньо розглянутих у статті категорій. Водночас вона має переважно узагальнюючий, й навіть доктринальний характер. Отже, аналіз категоріального апарату дослідження громадянського суспільства дозволяє нам досягти більшої термінологічної однозначності в трактуванні основних понять, систематизувати та диференціювати ключові категорії та чіткіше будувати логіку вивчення ролі громадянського суспільства у трансформаційних процесах України.

Список використаних джерел

1. Бабкіна О. Держава і громадянське суспільство: механізм стримувань і противаг // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2010. Випуск 3. – С. 5-11.
2. Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – №3 (89). – С. 198-218.
3. Бурдяк В. Соціальний капітал і громадянське суспільство в Центральній-Східній Європі // Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – Том 4. – С. 84-92.
4. Гаджиев К. Гражданское общество и правовое государство // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – № 9. – С. 5-18.
5. Зеленько Г. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) :

дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2007. – 502 с.

6. Круглашов А. Громадські Ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід та потенціал розвитку в: Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – С. 132 – 155

7. Московец В. Поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративноправовій теорії / В. І. Московец // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 630–634. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mviapt.pdf>

8. Політологічний словник : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.

9. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. – Чернівці: Рута, 2007. – 470 с.

10. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів : «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.

11. Фоломєєв М. Політичні актори як дійові сили політичного процесу: проблеми концептуалізації / М. Фоломєєв // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – Т. 20, вип. 22.(3). – № 9/2. – С. 207–211.

12. Щедрова Г. Проблема громадянського суспільства в класичній суспільно-політичній теорії та його роль у становленні й розвитку політичної системи // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї / ред. кол.: М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич. – К.: Укр.-фінського ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. – С. 99–107.

13. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти. Монографія / Галина Петрівна Щедрова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 308 с.

14. Thompson K. Phenomenology of the political / K. Thompson, L. Embree. – Dordrecht: Springer, 2000. – 209 p.

References

1. Babkina O. Derzhava i hromadianske suspilstvo: mekhanizm stymuvan i protyvah // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. – 2010. Vypusk 3. – S. 5–11.

2. Baranovs'kyj F. Vplyv gromadyans'kogo suspil'stva na proces yevropejs'koyi ta yevroatlants'kynoiy integraciyi: ukrayins'kyj kontekst (The Impact of Civil Society on the Process of European and Euro-Atlantic Integration: Ukrainian Context) // Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. – №3 (89). – S. 198–218.

3. Burdiak V. Sotsialnyi kapital i hromadianske suspilstvo v Tsentralno-Skhidnii Yevropi // Panorama politolohichnykh studii: naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. – 2010. –

Tom 4. – S. 84–92.

4. Gadzhy'ev K. Grazhdanskoe obshchestvo y' pravovoe gosudarstvo (Civil society and the rule of law) // My'rovaya zkonomy'ka y' mezhdunarodnye otnoshen'ya. – 1991. – № 9. – S. 5–18.

5. Zelen'ko G. I. Insty'tucionalizaciya gromadyans'kogo suspil'stva u postsocialisty'chny'x krayinax (na pry'kladi krayin Vy'shegrads'koyi grupy' ta Ukrayiny') (Institutionalization of civil society in post-socialist countries (on the example of the Visegrad countries and Ukraine): dy'sertaciya na zdobuttya naukovoogo stupenya doktora polity'chny'x nauk za special'nisty 23.00.02 – polity'chni insty'tuty' ta procesy'. – Insty'tut polity'chny'x i etnonacional'ny'x doslidzhen' imeni I.F. Kurasa NAN Ukrayiny'. – Ky'yiv, 2007. – 502 s.

6. Kruhlashov A. Hromadski Rady yak komunikator mizh vladoiu ta orhanizovanoiu hromadskistiu: rehionalnyi dosvid ta potentsial rozvytku v: Derzhava i hromadianske suspilstvo v Ukraini: poshuk kontseptsii spivpratsi: analitychna dopovid / za red. O. M. Maiborody. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – С. 132 – 155.

7. Moskovetz V. Ponyattya «gromads'kist'» u zakonodavstvi ta administraty'vnopravovij teorii (The concept of «public» in the legislation and administrative law theory) / V. I. Moskovetz // Forum prava. – 2011. – № 2. – S. 630–634.: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mviapt.pdf>

8. Politologichny'j slovny'k : navch. posibny'k dlya stud. vy'shh. navch. zakl. (Political science dictionary. student guide) / za red. M. F. Golovatogo ta O. V. Antonyuka. – K.: MAUP, 2005. – 792 s.

9. Rotar N. Politychna uchast hromadian Ukrainy u systemnykh transformatsiakh perekhidnoho periodu: Monohrafia. – Chernivtsi: Ruta, 2007. – 470 s.

10. Suchasna polity'chna leksy'ka : ency'kloped. slovny'k-dovidny'k (Modern political vocabulary: an encyclopedia. dictionary-directory) / za nauk. red. Xomy' N. M. – L'viv : «Novy'j Svit-2000», 2015. – 396 s.

11. Folomyeyev M. Polity'chni aktory' yak dijovi sy'ly' polity'chnog procesu: problemy' konceptualizaciyi (Political actors as the forces of the political process: problems of conceptualization) / M. Folomyeyev // Visny'k Dnipropetrovs'kogo universy'tetu. Seriya: Filosofiya. Sociologiya. Politologiya. – 2012. – T. 20, vy'p. 22.(3). – №9/2. – S. 207–211.

12. Shhedrova G. Problema gromadyans'kogo suspil'stva v klasy'chnij suspil'no-polity'chnij teorii ta jogo rol' u stanovlenni j rozvy'tku polity'chnoyi sy'stemy' (The problem of civil society in classical socio-political theory and its role in the formation and development of the political system) // Suchasna ukrayins'ka polity'ka: Polity'ky' i politology' pro neyi / red. kol.: M. I. My'xal'chenko, F. M. Rudy'ch. – K.: Ukr.-fins' kogo in-tu menedzhmentu i biznesu, 1999. – S. 99–107.

13. Shhedrova G. P. Gromadyans'ke suspil'stvo ta polity'chna kul'tura: teorety'chny'j i pry'kladny'j aspekty' (Civil Society and Political Culture: Theoretical and Applied Aspects). Monografiya / Galy'na Petrivna Shhedrova. – Lugans'k : Elton-2, 2009. – 308 s.